

Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΑΥΤΟΖΩΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΑΡΙΘΜΟΝ ΣΤΟΝ ΠΛΩΤΙΝΟ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΠΡΟΚΛΟ

ΧΡ. ΤΕΡΕΖΗ

Ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος Πρόκλος, αναπτύσσοντας¹ τη θεματική του για την οντολογική κατηγορία του «ἀριθμοῦ», ασκεί κριτική² στις απόψεις του Πλωτίνου που αναφέρονται στις σχέσεις του «ἀριθμοῦ» με το νοητό αρχέτυπο «Αὐτοζῶον»³. Συγκεκριμένα, επιχειρεί να ανασκευάσει τις θέσεις του Πλωτίνου, ότι ο «ἀριθμός» έχει οντολογική και αξιολογική προτεραιότητα απέναντι στο «Αὐτοζῶον» καθώς και ότι βρίσκεται, παραγόμενος μέσα από μια εσωτερική εκδήλωση του «πρωτίστου ὄντος» ή του «ένός ὄντος», ανάμεσα στην οντολογική αυτή κατηγορία και τα πολλά επιμέρους ὄντα, τα οποία οφείλουν την ύπαρξή τους στην εκδήλωση των παραγωγικών δυνάμεών του.

Για να μπορέσουμε, όμως, να θέσουμε την αναιρετική επιχειρηματολογία του Πρόκλου απέναντι στον Πλωτίνο στα επιθυμητά εννοιολογικά περιγράμματα, είναι απαραίτητο να αναφερθούμε στο ιδιαίτερο περιεχόμενο που έχουν στα κείμενα των δύο στοχαστών οι ὅροι «Αὐτοζῶον» και «ἀριθμός». Και η αναφορά αυτή καθίσταται προσέτι αναγκαία, εάν λάβουμε υπόψη μας ότι ο φιλοσοφικός στοχασμός κατά τη χρονική περίοδο από τον Πλωτίνο έως τον Πρόκλο έχει υποστεί, υπό την επίδραση των ποικίλων ιστορικών και κοινωνικών εξελίξεων και των διαρκώς εντεινόμενων θρησκευτικών και μυστικών τάσεων, ποικίλες διαφοροποιήσεις, ενώ συγχρόνως το εννοιολογικό —και, γιατί όχι, το βιωματικό και το κοινωνικό— υπόβαθρο των ὄρων του έχει παραλλαχθεί υπηρετώντας τους εκάστοτε νέους προσανατολισμούς της ζωής και της σκέψης. Αναμφίβολα, η σκέψη του Πλωτίνου χαρακτηρίζεται από μεταφυσικές τάσεις και από στοιχεία μυστικής θεολογίας. Παράλληλα όμως, ο γνήσιος φιλοσοφικός λόγος διατηρεί στο χώρο της τα προνόμιά του. Στους μετέπειτα εκπροσώπους του Νεοπλατωνισμού η εικόνα διαφοροποιείται. Στα έργα τους παρατηρούνται —με εξαίρεση αυτό του Πορφύριου— μια εντυπωσιακή διεύρυνση και συστηματοποίηση των μεταφυσικών-θεολογικών τάσεων του Πλωτίνου, ο θρίαμβος του μυστικισμού και η κυριαρχία των θεουργιών και των ιεροτελεστιών, με αποτέλεσμα το «γνησίως φιλοσοφεῖν» να υποχωρεί αισθητά. Επόμενο είναι η σκέψη του Πρόκλου, προτελευταίου εκπροσώπου του αθηναϊκού Νεοπλατωνισμού, να παρουσιάζει εμφανείς διαφοροποιήσεις από τη σκέψη του Πλωτίνου⁴.

Α) Πρόκλος

Ο Πρόκλος, ακολουθώντας σταθερά τις θέσεις του περί ιεραρχημένων θεογονιών⁵ και περί αντιστοιχίας των πλατωνικών οντολογικών κατηγοριών προς αυθυπόστατες θείες οντότητες⁶, τοποθετεί τόσο το «Αὐτοζῶον» όσο και τον «ἀριθμόν» στον ιεραρχημένο οντολογικά και αξιολογικά χώρο των θείων υποστάσεων του. Με βάση το δεδομένο αυτό και ενώ ερμηνεύει τον πλατωνικό διάλογο *Τίμαιος*⁷, παρατηρεί ότι ο Πλάτων, επιζητώντας εκεί να προσδιορίσει την καθαυτό

ουσία του θείου παραδείγματος όλου του αισθητού κόσμου, ανακάλυψε ότι η αρχετυπική αυτή πραγματικότητα περιέχει τις οντολογικές προδιαγραφές κάθε ζώσας ύπαρξης και ότι είναι μονογενής. Ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος, αφορμώμενος από τον αρχετυπικό χαρακτήρα του θείου αυτού παραδείγματος, του αποδίδει κατηγοριακά τον —όχι πλατωνικό— όρο «Αὐτοζῶον», ο οποίος αποτελεί εκφραστική παραλλαγή των πλατωνικών όρων «ζῶον αἴδιον» και «παντελές ζῶον»⁸. Παράλληλα, υποστηρίζει ότι το «Αὐτοζῶον» αποκτά την ύπαρξή του στο χώρο των «νοητῶν θεῶν» —των ανωτάτων δηλαδή οντοτήτων της θείας ιεραρχίας του⁹— ή του «Εἶναι» —του πρώτου δηλαδή όρου της περίφημης τριάδας του: «Εἶναι», «Ζωή», «Νοῦς»¹⁰— και πιο συγκεκριμένα στην τρίτη και τελευταία ιεραρχικῶς τάξη τους. Επιπλέον, παρατηρεῖ ότι στο χώρο του «Αὐτοζῶου» παρουσιάζονται για πρώτη φορά οι τέσσερις ανώτατες και γενικές παραδειγματικές Ιδέες των όντων, προτού πληθυνθούν εξειδικεύοντας το περιεχόμενο της αρχετυπικής αναφοράς τους στις επόμενες μετά το «Αὐτοζῶον» θείες οντότητες.

Η σχέση όμως του «Αὐτοζῶου» με τον «ἀριθμόν» δεν μπορεί να φανεί άμεσα, εάν αναζητηθεῖ αποκλειστικά στην προοπτική της ερμηνείας του Πρόκλου για τον *Τίμαιον*. Την οντολογική κατηγορία του «ἀριθμοῦ» ο Πλάτων επεξεργάζεται στο τέταρτο συμπέρασμα της δεύτερης υπόθεσης του διαλόγου του *Παρμενίδης*¹¹. Ο Πρόκλος, αναζητώντας να εντοπίσει σχέσεις ανάμεσα στον *Τίμαιον* και τον *Παρμενίδην* υποστηρίζει ότι το «Αὐτοζῶον» αντιστοιχεί στην κατηγορία του «πλήθους»¹², η οποία αποτελεί το θεματικό αντικείμενο του τρίτου συμπεράσματος της δεύτερης υπόθεσης του *Παρμενίδη*¹³. Ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος, συνεπής στις θέσεις του, ότι ο *Παρμενίδης* συμπυκνώνει μέσα σε μια φιλοσοφική συνθηματική ορολογία θεολογικές και μεταφυσικές αλήθειες¹⁴ και ότι τα συμπεράσματά του —με το να αντιστοιχούν σε θείες οντότητες— αντιπροσωπεύουν με τη διαλεκτική συλλογιστική τους μια ολόκληρη θεογονία¹⁵, τοποθετεῖ το «πλήθος» στην τρίτη θεία τριάδα του «Εἶναι»¹⁶. Κατά την άποψή του, στο χώρο του «πλήθους» πραγματώνεται η πλήρης και οριακή αυτοανάπτυξη του «Εἶναι» —ή των «νοητῶν θεῶν»—, αφού εδώ η οντολογική αυτή πραγματικότητα μέσα από την παραγωγική διαδικασία του διαλεκτικού σχήματος «μονή» - «πρόοδος» - «ἐπιστροφή» εκδιπλώνει το σύνολο των παραγωγικών - αρχετυπικών χαρακτήρων της και αρθρώνει τις προϋποθέσεις για να οδηγηθεῖ στην ύπαρξη η «Ζωή», που αντιστοιχεί στους «νοητούς-νοερούς θεούς». Οι «νοητοί-νοεροί θεοί» βρίσκονται σ' ένα υποδεέστερο οντολογικό επίπεδο από τους «νοητούς», των οποίων αποκαλύπτουν —σύμφωνα με την αρχή του Πρόκλου, ότι το αποτέλεσμα είναι εκφαντορικό της ουσίας και των ιδιοτήτων της αιτίας του¹⁷— τις παραγωγικές και ειδοποιητικές δυνάμεις. «Προέρχονται ἐκ τῶν νοητῶν οἱ πρῶτοι νοεροί θεοί, πληθύνοντες μὲν τήν ἔνωσιν αὐτῶν, ἐκφαίνοντες δὲ τήν ἀπόκρυφον ὑπαρξιν, πολλαπλασιάζοντες δὲ τὰς ἐνιαίας δυνάμεις, γονίμοις δὲ καὶ συνεκτικαῖς καὶ τελεσιουργοῖς αἰτίαις ἀφομοιοῦντες ἑαυτοὺς πρὸς τὰς οὐσιώδεις καὶ ὀλοτελεῖς καὶ παντελείους τῶν νοητῶν ὑπεροχάς. Τρεῖς γάρ ἦσαν ἐν ἐκείνοις πρωτουργοὶ δυνάμεις, ἡ μὲν οὐσιοποιός τῶν ὄλων, ἡ δὲ μετρητική τῶν πληθυομένων, ἡ δὲ εἰδοποιός τῶν ἀπογεννωμένων ἀπάντων, καὶ κατὰ ταύτας αἱ νοηταὶ καὶ νοεραὶ δυνάμεις ὑφεστήκασιν»¹⁸.

Ο Πρόκλος, ακολουθώντας επακριβῶς τις παραπάνω θέσεις του, τοποθετεῖ τον «ἀριθμόν» στην πρώτη τριάδα των «νοητῶν - νοερῶν θεῶν». Την τριάδα αυτή

παρουσιάζει ως τη συνέχεια και το παραγωγικό αποτέλεσμα της τρίτης τριάδας των «νοητῶν», δηλαδή του «πλήθους» ή του «Αὐτοζῶου»¹⁹. Κατά τον φιλόσοφο, είναι ένα πλήθος που έχει υποστεί μια εσωτερική διάκριση, στοιχείο που συντελεί ώστε να παρουσιαστεί στο χώρο του το στοιχείο της «έτερότητας». Η «έτερότης», εκτός από τις άλλες λειτουργίες της, διαφοροποιεί οντολογικά τους «νοητούς - νοερούς θεούς» από τους «νοητούς», στους οποίους κυρίαρχος όρος είναι η ενότητα²⁰. Εδώ χρειάζεται να σημειώσουμε ότι στο έργο του Πρόκλου η μετάβαση από ένα ανώτερο ον σ' ένα κατώτερο υποδηλώνεται με μια ελάττωση της ενότητας και της απλότητας και με μια αντιστρόφως ανάλογή της αύξηση της διάκρισης και της πλήθυνσης. Το είδος αυτό της μετάβασης τοποθετείται στην προοπτική της βαθμιαίας παραγωγής των όντων από την ανώτατη οντολογική πραγματικότητα, το «Ἔν». Πιο συγκεκριμένα, από την αρχική ενότητα και απλότητα του «Ἐνός» ξεκινά μια προϊούσα διαδικασία παραγωγής, που διέρχεται μέσα από διαδοχικά επίπεδα πληθυντικών διαδικασιών και οντολογικών υποβιβασμών²¹.

Με το σκεπτικό αυτό ο «ἀριθμός» τοποθετείται στο επίπεδο που διαδέχεται το «πλήθος» και δεν είναι δυνατόν να ανήκει στο χώρο του «Εἶναι». Ο Πρόκλος παρατηρεί²² ότι στο «Εἶναι» βρίσκονται οι πρώτιστες και υπερβατικές αρχές των αριθμών, η «μονάς» και η «δυάς», στις οποίες το «πλήθος» αναπτύσσεται με ενωμένο τρόπο. Έτσι, το «πλήθος», αφού είναι ενσείδες και δεν έχει διακριθεί, δεν είναι αριθμός αλλά μόνο «πλήθος νοητόν, ἰδρυμένον ἐν ταῖς μονοειδέσιν ἀρχαῖς νοητῶς, ἐν μονάδι καὶ δυάδι»²³. Η «μονάς» αποτελεί το αριθμητικό αντίστοιχο της πρώτης νοητής τριάδας, του «ένος ὄντος», ενώ η «δυάς» της δεύτερης, του «ὄλου». Οι δύο αυτές υπερβατικές αρχές περιέχουν αρχετυπικά τις προϋποθέσεις παραγωγής όλων των επιμέρους μονάδων και δυάδων που βρίσκονται στον «ἀριθμόν», του ίδιου του «ἀριθμοῦ» καθώς και των επιμερισμών του, δηλαδή όλων των αριθμών²⁴. Εκτός από τα παραπάνω, ο Πρόκλος επισημαίνει²⁵ ότι ο «ἀριθμός» εκδηλώνει το σύνολο των λειτουργιών του όχι με μια αυτογενή δυναμική αλλά με τις συγκεκριμένες παραγωγικές και αρχετυπικές ιδιότητες που του παρέχονται άνωθεν. Σταθερός στο βασικό άξονα της θεογονίας του, ότι η αιτία κατέχει πρωτογενώς, ότι ανήκει στο αποτέλεσμα²⁶, υποστηρίζει ότι οι δυνάμεις του «ἀριθμοῦ» προϋπάρχουν μ' έναν ανώτερο οντολογικά τρόπο στο χώρο του «Εἶναι».

Σύμφωνα με τα όσα είδαμε καθίσταται σαφές ότι, κατά τον Πρόκλο, το «Αὐτοζῶον» κατέχει οντολογική και αξιολογική προτεραιότητα απέναντι στον «ἀριθμόν». Και τούτο, διότι ως «πλήθος» αποτελεί την προϋπόθεση της ύπαρξής του και, κατ' επέκταση, περιέχει τις προδιαγραφές της εκδήλωσής του.

B) Πλωτίνος

Οι απόψεις του Πλωτίνου για το «Αὐτοζῶον» και τον «ἀριθμόν» κινούνται σ' ένα διαφορετικό εννοιολογικό πεδίο από αυτό του Πρόκλου. Παρόλο που ο Πλωτίνος είναι ο πρώτος φιλόσοφος της Νεοπλατωνικής Σχολής που ερμηνεύει θεολογικά τον *Παρμενίδην* και δημιουργεί μάλιστα παράδοση στον τομέα αυτόν, οι απόψεις του απέχουν αρκετά από το να ανήκουν στο ίδιο πλαίσιο με τη συλλογιστική του Πρόκλου. Ο Πλωτίνος από τις τρεις πρώτες υποθέσεις του

διαλόγου σχημάτισε αντιστοιχώς τους τρεις θεμελιώδεις όρους του συστήματός του, το «Ἔν», τον «Νοῦν» και την «Ψυχήν»²⁷. Σε καμιά περίπτωση, όμως, δε βλέπει στη δεύτερη υπόθεσή του την άρθρωση μιας ολόκληρης θεογονίας. Σημειωτέον, επίσης, ότι ανάμεσα στο «Αὐτοζῶον» του *Τιμαίου* και το «πλήθος» του *Παρμενίδη* δεν εντοπίζει τις οντολογικές αντιστοιχίες που θα ανακαλύψει δύο αιώνες αργότερα ο Πρόκλος. Επομένως, με το να μη παρουσιάζει μια μηχανιστική αντιστοιχία ανάμεσα στις οντολογικές κατηγορίες του *Παρμενίδη* και σε θείες οντότητες καθώς και με το να είναι ξένος με την εκδοχή περί παραγωγής μιας θείας οντότητας από την προηγούμενή της στο πλαίσιο της δεύτερης υπόθεσης του διαλόγου, δεν είναι δυνατόν να οδηγηθεί σε μια εξάρτηση του «ἀριθμοῦ» από το «πλήθος» ή από το αντίστοιχο του «Αὐτοζῶον».

Για τον Πλωτίνο²⁸, το «Αὐτοζῶον» εμπεριέχει πρωτογενώς και αρχετυπικά όλες τις ζώσες υπάρξεις. Παράλληλα, θεωρείται ότι περιλαμβάνει, ως η ανώτατη αρχετυπική πραγματικότητα, όλα τα επιμέρους αρχέτυπα, όπως το «αὐτοδίκαιον», τον «αὐτοαριθμόν», τον «αὐτοάνθρωπον». Ἐτσι, καθίσταται πλήρωμα Ἰδεῶν. Ο Πλωτίνος, βασιζόμενος στις ιδιότητες αυτές του «Αὐτοζῶου», του αποδίδει κατηγοριακά και τους όρους «Νοῦς» και «Οὐσία» ή «Εἶναι»: «Ἐπειδή τοίνυν καὶ ζῶον πρώτως ἐστὶ καὶ διὰ τοῦτο αὐτοζῶον καὶ νοῦς ἐστὶ καὶ οὐσία ἢ ὄντως...»²⁹. Η κατηγοριακή αυτή συνεκφορά σημαίνει ότι ο Πλωτίνος δε θέτει απόλυτες οντολογικές τομές ανάμεσα στο «Εἶναι», την «Ζωήν» και τον «Νοῦν», αλλά ότι καθιστά τους όρους αμοιβαία κατηγορήσιμους. Ὅπως είναι φυσικό, με το σκεπτικό του αυτό θα τοποθετήσει σ' ένα διαφορετικό επίπεδο από εκείνο του Πρόκλου τη σχέση του «Αὐτοζῶου» με τον «ἀριθμόν». Αφού ιεραρχεί —χωρίς όμως να αποσυνδέει— μεταξύ τους τους τρεις όρους με πρώτο το «Εἶναι», δεύτερον τον «Νοῦν» και τρίτη την «Ζωήν» ή το «Αὐτοζῶον», παρατηρεί ότι ο «ἀριθμός» δεν μπορεί να αντιστοιχεί οντολογικά στην «Ζωήν», διότι πριν από αυτήν υπάρχουν το «Εἶναι» και ο «Νοῦς», που είναι αριθμητά³⁰.

Ο P. Hadot³¹, που έχει αντιμετωπίσει διεξοδικά και με εξαντλητική χρήση των κειμένων την τριάδα «Εἶναι» - «Ζωή» - «Νοῦς» στο έργο του Πλωτίνου, σημειώνει ότι η παραπάνω ιεράρχηση του φιλοσόφου διαφοροποιείται κατά τη διάταξη των όρων από μια άλλη ιεράρχησή του, στην οποία η «Ζωή» προηγείται του «Νοῦ». Αλλά εκείνο που ενδιαφέρει κυρίως να επισημανθεί είναι ότι ο Πλωτίνος τοποθετεί στο ίδιο οντολογικό επίπεδο τους τρεις όρους. Ὅπως έχει τονίσει ο E.R. Dodds³² —στην κατεύθυνση του οποίου κινούνται σταθερά ο P. Hadot³³ και ο J. Périen³⁴— ο Πλωτίνος, υπό την επίδραση του πλατωνικού διαλόγου *Σοφιστής*³⁵, έχει εντάξει το «Εἶναι», την «Ζωήν» και τον «Νοῦν» στο πλαίσιο της δεύτερης υπόστασης του έργου του, δηλαδή του «Νοῦ»³⁶. Ο P. Hadot³⁷, που έχει επεξεργαστεί με ιδιαίτερη επιμέλεια και συστηματικότητα τις πλατωνικές και αριστοτελικές επιδράσεις του Πλωτίνου στο σημείο αυτό, παρατηρεί ότι κατά τον νεοπλατωνικό στοχαστή στα οντολογικά όρια του «Νοῦ» οι τρεις όροι συνιστοῦν το πλήρωμα του «Εἶναι». Το πλήρωμα αυτό νοείται ως η πεπληθυσμένη ενότητα του «Εἶναι», της «Ζωῆς» και του «Νοῦ» ή, με άλλους λόγους, ως η ταυτόχρονη συμπερίληψη και των τριῶν στο «Εἶναι». Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε, κινούμενοι στο πνεῦμα του Πλωτίνου και των ερευνητῶν που αναφέραμε, ότι το «Εἶναι», αν και υπερέρχει οντολογικά της

«Ζωής» και του «Νοῦ», δε νοείται ανεξάρτητο από την παρουσία τους. Μια τέτοιου είδους ενοποίηση των τριών όρων απουσιάζει από το έργο του Πρόκλου, ο οποίος, αν και δέχεται μια αρχική ενότητά τους, τους διαχωρίζει με συγκεκριμένες οντολογικές διατομές³⁸.

Γίνεται σαφές, επομένως, ότι ο Πλωτίνος κινείται περισσότερο σ' ένα φιλοσοφικό παρά σ' ένα θεολογικό επίπεδο, όταν επεξεργάζεται τους όρους «Αὐτοζῶον» και «ἀριθμός». Ακολουθώντας τον πλατωνικό *Σοφιστήν* θεωρεί το «Αὐτοζῶον» —ή την «Ζωήν»— ως χαρακτήρα του «Εἶναι», ως οντολογική κατηγορία και ως νοητό αρχέτυπο και απέχει πολύ από την εκδοχή του ως θείας υποστάσεως. Από την άλλη πλευρά, εκλαμβάνει τον «ἀριθμόν» ως ένα παράγοντα που δηλώνει με την αυξητική εξέλιξή του μια ιεραρχική ανάπτυξη οντολογικών κατηγοριών ή αρχετύπων. Συνεπώς, τοποθετεί και αυτόν στο χώρο της δεύτερης υπόστασής του, του «Νοῦ», ενώ συγχρόνως υποστηρίζει ότι είναι αντικειμενικά υπαρκτός όπως όλα τα νοητά: «Καί δεκάς τοίνυν πρό τοῦ καθ' οὗ κατηγορεῖται δεκάς· καί τοῦτο ἔσται αὐτοδεκάς· οὐ γάρ δή ᾧ πράγματι ἐπιθεωρεῖται δεκάς αὐτοδεκάς ἔσται»³⁹. Ο Πλωτίνος, σταθερός στις αρχές ενός συνεπούς ρεαλισμού, δέχεται ότι όλες οι νοητές πραγματικότητες, επομένως και ο «ἀριθμός», κατέχουν μια καθαυτή ύπαρξη πριν και ανεξάρτητα από τη σκέψη που τα συλλαμβάνει⁴⁰.

Το ερώτημα που στη συνέχεια τίθεται είναι το πώς αναπτύσσεται και λειτουργεί στο χώρο της τριάδας «Εἶναι» - «Ζωή» - «Νοῦς» ο «ἀριθμός». Ο E. Bréhier, εξετάζοντας το ερώτημα υπό το πρίσμα της πλατωνικής προοπτικής, παρατηρεί: «ο Πλάτων, στη δεύτερη υπόθεση του *Παρμενίδη* (142c-144d), είχε παρουσιάσει το «ἐν ὄν» (που, μέσα στη νεοπλατωνική ερμηνεία, αντιστοιχεί στο «Εἶναι» του Πλωτίνου) να διαχέεται στο άπειρο και τον «ἀριθμόν» να παράγεται από εκεί επίσης. Αυτό το εδάφιο ο Πλωτίνος σκέπτεται θέτοντας το εναλλακτικό ερώτημα εάν το «Εἶναι» παρήγαγε τον «ἀριθμόν» με το μερισμό του ή εάν ο «ἀριθμός» ἐμέρισε το «Εἶναι»⁴¹. Για τον Πλωτίνου⁴² ο «ἀριθμός» τέμνει το «Εἶναι» στις παραγωγικές δυνατότητές του, τομή που οδηγεί στη δημιουργία του πλήθους των όντων. Με άλλους λόγους, ο «ἀριθμός» ενυπάρχει στο «Εἶναι» και με τις παραγωγικές δυνάμεις του το ωθεί στο να εκδηλωθεί παραγωγικά. Συγχρόνως, το «Εἶναι» παράγει τόσα όντα όσα καθορίζει η εσωτερική πληθὺς του «ἀριθμοῦ». Επομένως, «ἀρχή οὖν καί πηγή ὑποστάσεως τοῖς οὖσιν ὁ ἀριθμός ὁ πρῶτος καί ἀληθής»⁴³.

Παράλληλα, ο «ἀριθμός», επειδή ενυπάρχει αρχικά στο «Εἶναι» και με ισχύον πάντα το δεδομένο ότι το «Εἶναι», η «Ζωή» και ο «Νοῦς» αποτελούν διαδοχικές εκφάνσεις της ίδιας πραγματικότητας, μπορεί να αποδοθεί κατηγοριακά και στο «Αὐτοζῶον» και στον «Νοῦν»⁴⁴. Αυτό συγχρόνως σημαίνει ότι ο «ἀριθμός», ως η εσωτερική διαφοροποίηση του «Εἶναι», προηγείται οντολογικά του «Αὐτοζῶου»⁴⁵. Με το να ανήκει αρχικά στο «Εἶναι», θα είναι ανώτερος από κάθε οντολογική κατηγορία που είναι μεταγενέστερη του όρου αυτού. Έτσι, ο Πλωτίνος αποφεύγει να θεολογικοποιήσει τον «ἀριθμόν» και τον εκλαμβάνει ως μια δύναμη που θέτει σε κίνηση παραγωγικές εκδηλώσεις και καθιστά δυνατή την ανάπτυξη των αρχετύπων Ιδεών. Οι Ιδέες —των οποίων το πλήρωμα αποτελεί το «Αὐτοζῶον»— έχουν αριθμητικό χαρακτήρα⁴⁶.

Γ) Κριτική του Πρόκλου

Ο Πρόκλος, ακολουθώντας την προσφιλή μέθοδό του⁴⁷, θα ασκήσει την αναιρετική κριτική του στον Πλωτίνο βασιζόμενος κυρίως στη συλλογιστική και στις κατηγορίες του έργου του. Μια τέτοια κριτική όμως ενέχει, όπως είναι φυσικό, αδυναμίες, διότι παραθεωρεί τα συγκεκριμένα εννοιακά περιγράμματα και τον προσανατολισμό της υπό κρίση θεωρίας και στηρίζεται σε ερμηνευτικά κριτήρια κατεξοχήν υποκειμενικά.

Κατά τον Πρόκλο⁴⁸, εάν ο Πλωτίνος ήθελε να υποστηρίξει ότι το «Αὐτοζῶον» περιέχει τον «ἀριθμόν» με την ιδιότητα του «νοητοῦ» και σε μια κατάσταση ανεκδήλωτη —κατά κάποιο τρόπο δηλαδή δυνάμει—, θα ανταποκρινόταν στην αλήθεια και θα ήταν σύμφωνος με τον Πλάτωνα. Εάν όμως αναφέρεται στον «ἀριθμόν» που έχει ήδη διακριθεί με πολλούς τρόπους και είναι αποτέλεσμα της ετερότητας, αστοχεί στο να προσδιορίσει το περιεχόμενο του «νοητοῦ πλήθους». Και τούτο, διότι στο χώρο των «νοητῶν θεῶν» το «ἔν» —η παραγωγική δηλαδή έκφραση του υπερβατικού «Ἐνός»⁴⁹— και το «ὄν» —το παράγωγο δηλαδή του «ἑνός»⁵⁰— έχουν αλληλοπροσληφθεί, είναι αμοιβαία κατηγορήσιμοι και βρίσκονται σε μια κατάσταση ενότητας. Τα στοιχεία αυτά συντελούν ώστε το «Αὐτοζῶον» να είναι με κάθε τρόπο τέλειο. Στον «ἀριθμόν» όμως το «ἔν» και το «ὄν» έχουν διακριθεί μεταξύ τους και έχουν υποστεί οντολογικό υποβιβασμό.

Με ἄξονα τα παραπάνω ο Πρόκλος παρατηρεί ότι, και στην περίπτωση που δεχτούμε πως ο «αριθμός» ενυπάρχει στους «νοητούς θεούς», είναι απαραίτητο να τον εκλάβουμε ως ενυπάρχοντα «κατ' αἰτίαν» και «νοητῶς» και όχι ως εκδηλούμενο με την καθαυτή ουσία του και τις ιδιότητές του, διότι η εκδήλωση αυτή επιτελείται στους «νοητούς-νοερούς θεούς». Εδώ ο φιλόσοφος χρησιμοποιεί τη σχέση «κατ' αἰτίαν» - «κατ' οὐσίαν», για να προσδιορίσει τη μετάβαση από την παραγωγική αιτία στο αποτέλεσμά της. Συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι κάθε αιτία ενέχει τις προδιαγραφές της ὑπαρξης του αποτελέσματός της, προτού αυτό αχθεί στην καθαυτή παρουσία του και εκδηλωθεί με τις ιδιαίτερες λειτουργίες του. Το «κατ' αἰτίαν» αποτελεί την προϋπόθεση του «κατ' οὐσίαν» ή «καθ' ὑπαρξιν»: «...ἐν τῷ παράγοντι τό παραγόμενον ὁρᾶται, ὡς ἐν αἰτία προϋπάρχον, διότι πᾶν τό αἴτιον ἐν ἑαυτῷ τό αἰτιατόν προείληφε, πρώτως ὄν ὄπερ ἐκεῖνο δευτέρως· ...ἔστι δέ καθ' ὑπαρξιν ἐν τῇ ἑαυτοῦ τάξει ἕκαστον»⁵¹. Από την άλλη πλευρά, ο Πρόκλος σημειώνει ότι, εάν υποστηρίξουμε πως το «Αὐτοζῶον» είναι ένας αριθμός, τότε θα δεχτούμε ότι υπάρχουν η διάκριση και η ετερότητα στους «νοητούς θεούς». Αυτό όμως είναι άτοπο, διότι κύριο χαρακτηριστικό των «νοητῶν θεῶν» είναι η ενότητα. Οι οντολογικές τομές και διαιρέσεις αρχίζουν από τους «νοητούς-νοερούς θεούς», αφού εδώ παρουσιάζεται το στοιχείο της «ἑτερότητος», που ενεργοποιεί τη διαδικασία της παραγωγής.

Στη συνέχεια, ο Πρόκλος διερωτάται αν μπορούμε να δεχτούμε ότι στο «Αὐτοζῶον» ανήκει ὅλο το πλήθος των Ιδεῶν. Απορρίπτει την εκδοχή με το σκεπτικό, ότι στους «νοητούς θεούς» υπάρχει μόνο μια τετράδα Ιδεῶν, που διαιρούνται σε μια μονάδα και μια τριάδα. Η διάκριση αυτή οφείλεται στο ότι αντιστοιχούν, τηρουμένων των αναλογιών, στις τέσσερις ανώτατες οντολογικές

αρχές, στο «Ἔν», το «πέρας», το «ἄπειρον» και το «μικτόν». Η πρώτη Ιδέα αντιστοιχεί στο «Ἔν», ενώ οι επόμενες τρεις κατά σειρά στο «πέρας», το «ἄπειρον» και το «μικτόν». Επειδή το «Ἔν» ως ανώτατη και υπερβατική Αρχή δε συντάσσεται στο ίδιο επίπεδο με τις άλλες τρεις, γι' αυτό ακριβώς οι Ιδέες διακρίνονται σε μια μονάδα και σε μια τριάδα. επαναλαμβάνουν από την πλευρά τους τις ιεραρχικές διατομές των αρχών και εκτείνονται, με τις παραγωγικές - αρχετυπικές λειτουργίες τους, έως τις έσχατες εκφάνσεις των αισθητών όντων⁵². Η έκτασή τους όμως αυτή δε γίνεται με άμεσο τρόπο. Διερχόμενες δια μέσου όλων των, μετά το «Αὐτοζῶον», θείων οντοτήτων και βαθμιαία πληθυόμενες εκδιπλώνουν το σύνολο της παραγωγικής - αρχετυπικής δυναμικής τους. Στα όρια του «Αὐτοζῶου» διατηρούν το γενικό χαρακτήρα τους, ενώ στη συνέχεια ακολουθούν μια διαδικασία εξειδίκευσης έως ότου αναπτύξουν τις απαραίτητες οντολογικές προδιαγραφές, για να οδηγήσουν στην ύπαρξη τα αισθητά όντα.

Αναμφίβολα, η κριτική που ασκεί ο Πρόκλος στη θέση του Πλωτίνου, ότι το σύνολο των Ιδεών ενυπάρχει στο «Αὐτοζῶον», αποτελεί την οργανική προέκταση της αντίληψής του, ότι οι Ιδέες εκδιπλώνονται σε διαδοχικά ιεραρχημένα επίπεδα. Η εκδοχή αυτή για τις Ιδέες υπηρετεί τον κεντρικό στόχο της θεογονίας του, να υποβιβαστεί δηλαδή το θείο στοιχείο σε τέτοιο βαθμό ώστε να καταστεί δυνατή η επικοινωνία του με το αισθητό. Εφόσον λοιπόν τα θεία όντα υφίστανται μια προϊούσα πλήθυνση - υποβάθμιση, επόμενο είναι και οι Ιδέες, που αναπτύσσονται μαζί τους, να οδηγούνται εξελικτικά —μέσα από τις διαιρετικές λειτουργίες της «έτερότητος»— στο πλήθος των εξειδικεύσεών τους και στον υποβιβασμό τους. Από τη μεταξύ τους ενότητα που έχουν αρχικά ως εσωτερικές διαφοροποιήσεις του «Εἶναι» μεταπίπτουν, μέσα από διαδοχικές αναπτύξεις, στην κατάσταση των «φυσικῶν λόγων» και καθίστανται —χωρίς να χάνουν τον υπερβατικό χαρακτήρα τους— ενδοκοσμικές. Εκείνο που χρειάζεται να επισημάνουμε ιδιαίτερος είναι ότι ο εξελικτικός υποβιβασμός των Ιδεών εκτείνεται έως και το τελευταίο συμπέρασμα της δεύτερης υπόθεσης του *Παρμενίδη*, το οποίο, σύμφωνα με τις θέσεις του Πρόκλου, αντιστοιχεί στην κατώτατη θεία οντότητά του⁵³. Στον Πλωτίνο δεν είναι δυνατόν να υπάρξει μια τέτοια διαδοχική εκδήλωση-πλήθυνση των Ιδεών, αφού εδώ απουσιάζει η συλλογιστική του Πρόκλου για τη δεύτερη υπόθεση του *Παρμενίδη*. Ο Πλωτίνος τοποθετεί τις Ιδέες —όχι μόνο τις γενικές αλλά και τις μερικές— στο «Αὐτοζῶον», που αποτελεί τμήμα του «Νοῦ». Ο «Νοῦς» ως η πρώτη απορροή-ακτινοβολία του «Ἐνός» αποτελεί την τελευταία νοητή πραγματικότητα που παραμένει αμέθεκτη από κάθε αισθητή οντότητα. Επομένως, στο χώρο του πρέπει να αναπτυχθούν σε όλη την έκτασή τους τα νοητά αρχέτυπα του αισθητού κόσμου, τα οποία στη συνέχεια διερχόμενα μέσα από την «Ψυχήν» —την απορροή του «Νοῦ»— θα καταστούν ενδοκοσμικά και θα οδηγήσουν στην ύπαρξη τα αισθητά όντα. Σημειωτέον ότι η «Ψυχή» αποτελεί το διάμεσο μεταξύ της νοητής και της αισθητής πραγματικότητας, την οντότητα που επικοινωνεί τόσο με τον «Νοῦν» όσο και με τον αισθητό κόσμο και, επομένως, δεν μπορεί να είναι ο χώρος ανάπτυξης των νοητών αρχετύπων⁵⁴.

Τέλος, ο Πρόκλος, για να προβάλλει την προτεραιότητα του «πλήθους» απέναντι στον «ἀριθμόν», επικαλείται την αρχή του, ότι η οντότητα που βρίσκεται πλησιέστερα προς τις ανώτατες αιτίες είναι οντολογικώς ανώτερη από εκείνη που

είναι απομακρυσμένη⁵⁵. Με βάση την ιεραρχική αυτή αρχή «τά πρώτιστα πλήθη πρόεισι μὲν ἐκ τοῦ ἑνός, ἑνιαῖα δὲ ἐστὶ καὶ ἀδιάκριτα καὶ ἀνάριθμα, μιμούμενα τὴν μίαν τῶν ὄλων ἀρχήν. Εἰκότως ἄρα καὶ ὁ Παρμενίδης τὸ μὲν πλῆθος ἐν τοῖς νοητοῖς ὑπέστησεν κατὰ τὸ πέρασ, τὸν δὲ ἀριθμὸν ἐν τοῖς νοεροῖς κατὰ τὴν ἀρχήν· καὶ συνήνωσεν ταῦτα ἀλλήλοις καὶ τὸ ἑνιαῖον πλῆθος καὶ νοητὸν ὡς αἴτιον τῶν νοερῶν ἀριθμῶν προεστήσατο»⁵⁶. Γίνεται ἀπόλυτα σαφές ὅτι ὁ Πρόκλος στηρίζει αποκλειστικά τὴν κριτικὴ του ἀπέναντι στὸν Πλωτῖνο στὴ θεογονικὴ - θρησκευτικὴ ἐκδοχὴ του γιὰ τὶς οντολογικὲς κατηγορίες του *Παρμενίδη*. Σὲ καμιά περίπτωση ἡ επιχειρηματολογία του δὲν ἔχει φιλοσοφικὸ προσανατολισμό. Ὁ Πλωτῖνος προβάλλει σαφῶς, στὸ πλαίσιο ἐνός υπερβατικῶν ρεαλισμοῦ, τὴ θεωρία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἰδεατῶν ἀριθμῶν στὸ χῶρο τοῦ «Νοῦ». Παράλληλα, θεωρεῖ τὸν «ἀριθμὸν» ὄχι ὡς κάτι ὑστερογενές σὲ σχέση με τοὺς τρεῖς χαρακτήρες τοῦ «Νοῦ» καὶ με τὰ ὄντα, ἀλλὰ ὡς μιὰ πραγματικότητα που με τὶς παραγωγικὲς καὶ οροθετικὲς δυνάμεις τῆς ἀρθρώνει ἕνα λογικὸ σύστημα ἀναπτύξεων - παραγωγῶν. Ὁ Πρόκλος παραβλέπει ἐντονα τὶς παραπάνω θέσεις τοῦ Πλωτῖνου. Ἐνῶ δέχεται τὴν παρουσία τῆς «μονάδος» καὶ τῆς «δυάδος» ὡς ἀρχετύπων ἀριθμῶν στὸ χῶρο τοῦ «Εἶναι», παρά ταῦτα στὴν κριτικὴ του χρησιμοποιοῖ τὴ θέση που κατέχει ὁ «ἀριθμὸς» στὴ διαλεκτικὴ τοῦ *Παρμενίδη*.

Ὁ J. Trouillard, ἀναφερόμενος στὶς ἀπόψεις τοῦ Πρόκλου γιὰ τὴν «μονάδα», τὴ «δυάδα» καὶ τὸν «ἀριθμὸν», παρατηρεῖ: «Ἔτσι, ὁ «ἀριθμὸς» προηγείται κατὰ κάποιον τρόπο τοῦ εαυτοῦ του καὶ μέσα στὴ διάλεκτο τοῦ Πρόκλου θὰ τὸν ονομάζαμε «προαριθμὸν». Αὐτὸς ὁ προαριθμὸς θὰ εἶναι ἀριθμὸς «κατ' αἰτίαν». Θα εἶναι ὁ νόμος που ἀναπτύσσει τοὺς ἀριθμοὺς, κρυμμένος μέσα στὴν ἀπλότητα τοῦ νοητοῦ». Με βάση τὰ ὅσα εἶδαμε, θὰ μπορούσαμε νὰ υποστηρίξουμε ὅτι, εἴν ὁ Πρόκλος ἐντόπιζε ἀντιστοιχίες ἀνάμεσα στὸ ζεύγος «μονάδας»-«δυάδας» τοῦ ἔργου του καὶ τοὺς ἰδεατοὺς ἀριθμοὺς τοῦ Πλωτῖνου, θὰ ἐστρεφε τὴν κριτικὴ του σ' ἕνα ἄλλο ἐπίπεδο, που φυσικά δε θὰ εἶχε ἀναιρετικὸ χαρακτήρα. Ἡ κριτικὴ του δὲν εἶναι παρά ἕνα ἐνδεικτικὸ στοιχεῖο τῆς ἀλλοίωσης που ἔχει ὑποστῆ κατὰ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. ὁ φιλοσοφικὸς λόγος ἀπὸ ἀκραῖες θρησκευτικὲς τάσεις καὶ ἀπὸ τὸν «παροξυσμὸν» τῶν θεογονιῶν⁵⁸.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. *Περὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα θεολογίας*, IV, 80.24-103.2. Γιὰ τὴν ἐννοια τοῦ «ἀριθμοῦ» στὸν Πρόκλο, βλ. J. Trouillard, *La puissance secrète du nombre selon Proclus*, *Revue de philosophie ancienne*, No 2/1983, 227-241.
2. Βλ. *Περὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα θεολογίας*, IV, 95.15 - 97.23.
3. Βλ. *Ἐννεάδες*, VI. 6(34), 8-9.15. Γιὰ τὴν ἐννοια τοῦ «ἀριθμοῦ» στὸν Πλωτῖνο, βλ. J. Pèripin, *Platonisme et antiplatonisme dans le traité de Plotin Sur les nombres (VI. 6(34))*, *Phronesis*, 24, 1979, 197 - 208.
4. Γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τοὺς προσανατολισμοὺς τῆς σκέψης τοῦ Πλωτῖνου, βλ. E. Bréhier, *Platonisme et néoplatonisme*, *Etudes de philosophie antique*, Paris, P.U.F., 1955, 56-64· P. Aubenque, *Plotin et la dépassement de l'ontologie grecque classique*, *Le Néoplatonisme (Editions du centre national de la recherche scientifique)*, Paris, 1971, 101-108· R. Schurmann, *L'hénologie comme dépassement de la métaphysique*, *les études philosophiques*, No 3/1982, 331-350· J. Trouillard, *La mystagogie de Proclus*, Paris, 1982, 15-32. Γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης ἀπὸ τὸν Πλωτῖνο ἕως τὸν Πρόκλο, βλ. H.D. Saffrey καὶ L.G. Westerink, *Proclus Théologie Platonicienne*, I, XXXV - XLVII, ὅπου παρατίθεται καὶ ἐκτενὴς βιβλιογραφία.
5. Βλ. π.χ., *Περὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα θεολογίας*, IV, 10.21 - 13.18.
6. Βλ., π.χ., ὁ.π., II, 66.2 - 73.23· III, 83.20 - 90.28. Ἐπίσης, H.D. Saffrey καὶ L.G. Westerink, *Proclus...*, I, LXVII - LXXXIX.
7. Βλ. *Περὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα θεολογίας*, III, 52.13 - 54.20.

8. Βλ. *Τύμαιος*, 37d 1· 31 β1.
9. Βλ. *Περί τῆς κατά Πλάτωνα θεολογίας*, IV, 8.20-24. Επίσης, W. Beierwaltes, *Proklos, Grundzüge seiner Metaphysic*, Frankfurt and Main 1979², 89-93.
10. Βλ. *Στοιχειώσεις θεολογική*, 103, 92.13-29. Επίσης, W. Beierwaltes, *Proklos...*, 93 - 118· P. Hadot, *Porphyrius et Victorinus*, I, Paris, 1968, 260-272.
11. 143a4 - 144e7.
12. Βλ. *Περί τῆς κατά Πλάτωνα θεολογίας*, III, 95.11 - 99.15.
13. 142d9 - 143a3.
14. Βλ. *Περί τῆς κατά Πλάτωνα θεολογίας*, I, 30.19 - 32.12. Η άποψη αυτή του Πρόκλου αποτελεί κοινό τόπο σε όλους τους Νεοπλατωνικούς. Βλ. E.R. Dodds, *The Parmenides of Plato and the origin of the neoplatonic One*, *Classical Quarterly*, 22 (1928), 134· E. Corsini, *il trattato "De divinis nominibus" dello Pseudo-Dionigi e i commentari neoplatonici al "Parmenide"*, Università di Torino, Pubblicazioni della Facoltà di Lettere e Filosofia, XIII, 4, 1962, 116.
15. Βλ. *Περί τῆς κατά Πλάτωνα θεολογίας*, I, 43.15 - 16· I, 47.1 - 55.9. Επίσης, H.D. Saffrey και L.G. Westerink, *Proclus...*, I, LXX-LXXV.
16. Βλ. *Περί τῆς κατά Πλάτωνα θεολογίας*, III, 89.4 - 92.28.
17. Βλ. *Στοιχειώσεις θεολογική*, 29, 34.3-11.
18. *Περί τῆς κατά Πλάτωνα θεολογίας*, IV, 11.21-12.1.
19. Βλ. ό.π., IV, 81.3-4.
20. Βλ. ό.π., IV, 81.4-9. Επίσης, J. Trouillard, *La puissance secrète...*, 227.
21. Βλ. *Στοιχειώσεις θεολογική*, 58, 56.17-27· 62, 58.22-32. Οι πληθύνσεις-υποβιβασμοί είναι ιδιαίτερος ενδεικτικοί στο *Περί τῆς κατά Πλάτωνα θεολογίας*, όταν ο Πρόκλος αναπτύσσει τη μετάβαση από μια ανώτερη οντότητα σε μια κατώτερη (βλ., π.χ. III, 86.16 - 92.28).
22. Βλ. ό.π., IV, 81.10-16.
23. ό.π., IV, 81.17-19. Βλ. J. Trouillard, *La puissance secrète...*, 290.
24. Βλ. *Περί τῆς κατά Πλάτωνα θεολογίας*, IV, 82.1-3.
25. Βλ. ό.π., IV, 84.2-87.4.
26. Βλ. *Στοιχειώσεις θεολογική*, 18, 20.3-20.
27. Βλ. *Ἐννεάδες*, V, 1(10), 8.1-27 «...ώστε Πλάτωνα εἰδέναι ἐκ μὲν τάγαθοῦ τὸν νοῦν, ἐκ δὲ τοῦ τὴν ψυχὴν... Ὁ δὲ παρά Πλάτωνι Παρμενίδης ἀκριβέστερον λέγων διαιρεῖ ἀπ' ἀλλήλων τὸ πρῶτον ἓν, ὃ κυριώτερον ἓν καὶ δευτερον ἓν πολλά λέγων, καὶ τρίτον ἓν καὶ πολλά. Καὶ σύμφωνος οὕτως καὶ αὐτός ἐστι ταῖς φύσεσι ταῖς τρισίν». Βλ. H.D. Saffrey και L.G. Westerink, *Proclus...*, I, LXXVII - LXXVIII, όπου παρατίθεται και η σχετική βιβλιογραφία.
28. Βλ. *Ἐννεάδες*, VI, 6(34), 7.15-8.5.
29. ό.π., VI 6(34), 8.1-2.
30. Βλ. ό.π., VI, 6(34), 8.17-22.
31. *Être, Vie, Pensée chez Plotin et avant Plotin*, Les sources de Plotin, Entretiens de la Fondation Hardt sur l'Antiquité classique, V, Vandoeuvres - Genève, 1960, 117-118.
32. *Proclus, The Elements of Theology*, Oxford, 1963², 252-253.
33. *Être, Vie, Pensée...*, 107-117.
34. *Platonisme et antiplatonisme...*, 201.
35. 248e7 - 249a9.
36. Ο «Νοῦς» που αποτελεί όρο της τριάδας «Εἶναι» - «Ζωή» - «Νοῦς» δεν ταυτίζεται με τον «Νοῦν» που αποτελεί τη δεύτερη υπόσταση της ανώτατης τριάδας «Ἐν» - «Νοῦς» - «Ψυχή», αλλά εἶναι τμήμα του.
37. *Être, Vie, Pensée...*, 119-120.
38. Βλ. *Στοιχειώσεις θεολογική*, 101, 90.17-31· 103, 92.13-29.
39. *Ἐννεάδες*, VI, 6(34), 5. 38-40.
40. Βλ. ό.π., VI, 6(34), 6.
41. *Plotin, Ennéades VI²*, société d'édition "Les Belles lettres", Paris, 1981, Notice VI, 6, 11.
42. Βλ. *Ἐννεάδες*, VI, 6(34), 9.1-3. 15. 24-34.
43. ό.π., VI, 6(34), 15.34-35.
44. Βλ. ό.π., VI.6(34), 9.27-31.
45. Βλ. ό.π., VI.6(34), 15.9-10.
46. Βλ. ό.π., VI.6(34), 9.33-34.
47. Βλ., π.χ., *Περί τῆς κατά Πλάτωνα θεολογίας*, III, 82.4-22. *Εἰς τὸν Πλάτωνος Παρμενίδην*, 1054.37 - 1055.23. Επίσης, H.D. Saffrey και L.G. Westerink, *Proclus...*, III, XXVI - XXXV· IV, 182.
48. Βλ. *Περί τῆς κατά Πλάτωνα θεολογίας*, IV, 95.20-97.23.
49. Βλ. *Εἰς τὸν Πλάτωνος Παρμενίδην*, 1045.6-9· 1069.6-8. *Στοιχειώσεις θεολογική*, 116, 102.13.
50. Βλ. *Περί τῆς κατά Πλάτωνα θεολογίας*, III, 31.14-15.
51. *Στοιχειώσεις θεολογική*, 65, 62.15-23. Βλ. E.R. Dodds, *Proclus...*, 235-236· H.D. Saffrey και L.G. Westerink, *Proclus...*, IV, 123.

52. Βλ. *Περί τῆς κατά Πλάτωνα θεολογίας*, III, 65.14-66.27.
53. Για τα ιεραρχημένα επίπεδα παρουσίας των Ιδεών στον Πρόκλο, βλ. *Εἰς τόν Πλάτωνος Παρμενίδην*, 801.27-804.17. Επίσης, S. Gersh, *From Iamblichus to Eriugena. An Investigation of the Prehistory and Evolution of the Pseudo-Dionysian Tradition*, Leiden, 1978, 88-94.
54. Βλ. *Ἑωσάδες*, II.9, 1.11-19· III.6, 18.24-25· IV.6, 3.16-18· V.1, 7.42-49. Επίσης J. Moreau, *Plotin et la gloire de la philosophie antique*, Paris, 1975, 108-110.
55. Βλ. *Στοιχείωσις θεολογική*, 62.58.22-29. *Περί τῆς κατά Πλάτωνα θεολογίας*, III, 17.14-19.30.
56. ὁ.π., IV, 97.14-21.
57. *La mystagogie...*, 116.
58. Για τη θεουργία, τις τελεστικές ιερουργίες και τους καθαρμούς στο ἔργο του Πρόκλου και του Νεοπλατωνισμού γενικότερα, βλ. P. Bouanqué, *Théurgie et téléstique néoplatonicienne*, *Revue de l'histoire des religions*, 147 (1955), 189-209.

ΔΡ ΧΡ. ΤΕΡΕΖΗΣ
ΛΕΚΤΩΡ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΠΑΤΡΩΝ
ΠΑΤΡΑ